

**TOVON UNDIRISH MUALLIFLIK HUQUQI VA TURDOSH HUQUQLARNI HIMOYA QILISH USULI
SIFATIDA**

Usmonqulova Maftuna Vali qizi

Lecturer at the Department of Civil Law Disciplines,

Samarkand State University named after Sharof Rashidov

e-mail: maftunausmonqulova2@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni himoya qilishning fuqarolik-huquqiy mexanizmlari tahlil qilinadi. Xususan, tovon undirish instituti muallifning mulkiy manfaatlarini tiklashning asosiy vositasi sifatida o'rganiladi. Shuningdek, zarar va kompensatsiya tushunchalarining huquqiy tabiati qiyosiy-huquqiy yondashuv asosida tahlil qilinib, raqamli muhitda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari yoritiladi. Tadqiqot natijasida milliy qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha ilmiy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: mualliflik huquqi, turdosh huquqlar, tovon undirish, zarar, kompensatsiya, fuqarolik-huquqiy javobgarlik, intellektual mulk, raqamli muhit, platformalar, sun'iy intellekt

Hozirgi globallashtirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida intellektual faoliyat natijalari jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biriga aylanib bormoqda. Fan, adabiyot va san'at sohalarida yaratilayotgan asarlar nafaqat ma'naviy qadriyat sifatida, balki iqtisodiy aktiv sifatida ham yuqori ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, ushbu obyektlardan noqonuniy foydalanish, ularni ruxsatsiz tarqatish va tijorat maqsadlarida ekspluatatsiya qilish holatlari kengayib borayotgani mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni samarali himoya qilish masalasini dolzarb qilib qo'ymoqda.

O'zbekiston Respublikasida mualliflik huquqi va turdosh huquqlar alohida qonun bilan tartibga solinib, u ijodiy faoliyat natijalarini yaratish hamda ulardan foydalanish bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy jihatdan mustahkamlab beradi. Mazkur qonunchilik mualliflarning shaxsiy va mulkiy huquqlarini e'tirof etish bilan bir qatorda, ularni buzilishdan himoya qilishning samarali mexanizmlarini ham nazarda tutadi.

Biroq zamonaviy texnologiyalar, xususan, internet, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt tizimlarining rivojlanishi mualliflik huquqlarini buzishning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Bu esa mavjud fuqarolik-huquqiy himoya vositalarining samaradorligini qayta baholashni talab etadi. Ayniqsa, mualliflik huquqlarini buzganlik uchun tovon undirish instituti muallifning mulkiy manfaatlarini tiklashda asosiy vositalardan biri sifatida alohida ilmiy tahlilni talab qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni himoya qilish tizimida tovon undirish institutining huquqiy tabiatini aniqlash, uning amaliy qo'llanilishi bilan bog'liq muammolarni tahlil qilish hamda ushbu mexanizmni takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Mualliflik huquqi va turdosh huquqlarning fuqarolik-huquqiy tabiati

Mualliflik huquqi fuqarolik huquqining muhim institutlaridan biri bo'lib, u ijodiy mehnat natijasida yaratilgan asarlar ustidan muallifga tegishli bo'lgan huquqlar majmuini ifodalaydi. Huquqiy nuqtai

nazardan, mualliflik huquqi ikki asosiy tarkibiy qismdan iborat: shaxsiy nomulkiy huquqlar va mulkiy huquqlar.

Shaxsiy nomulkiy huquqlar muallifning shaxsiyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular o'z asarini muallif sifatida e'tirof etish, asarni nomlash, uni oshkor qilish yoki oshkor qilmaslik kabi huquqlarni o'z ichiga oladi. Ushbu huquqlar odatda ajralmas va boshqalarga o'tkazilmaydi.

Mulkiy huquqlar esa muallifga o'z asaridan iqtisodiy foyda olish imkonini beradi. Xususan, muallif asarni ko'paytirish, tarqatish, ommaga yetkazish yoki undan boshqa shakllarda foydalanishga ruxsat berish huquqiga ega. Aynan ushbu huquqlar fuqarolik muomalasida muhim ahamiyat kasb etadi va ko'pincha huquqbuzarlik obyekti sifatida namoyon bo'ladi.

Mualliflik huquqining markaziy elementi — bu eksklyuziv (mutlaq) huquq hisoblanadi. Mazkur huquqning mohiyati shundan iboratki, asardan foydalanish faqat muallifning roziligi bilan amalga oshirilishi mumkin. Boshqa shaxslarning ruxsatsiz har qanday foydalanishi huquqbuzarlik sifatida baholanadi va fuqarolik-huquqiy javobgarlikni keltirib chiqaradi.

Mualliflik huquqi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan turdosh huquqlar ham intellektual mulk tizimining muhim elementi hisoblanadi. Turdosh huquqlar mualliflik asarini yaratish bilan bog'liq bo'lmagan, biroq uni ommaga yetkazish va ijro etish jarayonida ishtirok etuvchi subyektlarga tegishlidir.

Turdosh huquqlar subyektlariga quyidagilar kiradi:

- ijrochilar (aktyorlar, xonandalar va boshqalar);
- fonogramma ishlab chiqaruvchilar;
- efir yoki kabel orqali eshittirish beruvchi tashkilotlar.

Mazkur subyektlar mualliflik asarini keng jamoatchilikka yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, ularning huquqlari ham alohida huquqiy himoyaga ega.

Turdosh huquqlar mualliflik huquqiga o'xshash bo'lsa-da, ularning o'ziga xos jihatlari mavjud. Xususan, ular asarning o'ziga emas, balki uning ijrosi yoki texnik qayd etilishiga nisbatan qo'llaniladi. Shu bois, turdosh huquqlar mualliflik huquqining davomiy elementi sifatida qaraladi.

Mualliflik huquqi obyektlari deganda, ijodiy mehnat natijasida yaratilgan va muayyan shaklda ifodalangan asarlar tushuniladi. Qonunchilikda bunday obyektlarga adabiy, ilmiy, musiqiy, audiovizual asarlar va boshqa ijodiy natijalar kiradi.

Zamonaviy sharoitda mualliflik huquqi obyektlari doirasi sezilarli darajada kengayib bormoqda. Xususan, quyidagilar alohida e'tiborga loyiq:

- kompyuter dasturlari;
- ma'lumotlar bazalari;
- raqamli kontent;
- sun'iy intellekt yordamida yaratilgan asarlar.

Raqamli texnologiyalar rivoji bilan mualliflik huquqi obyektlari moddiy shakldan ajralib, virtual muhitga ko'chmoqda. Bu esa ularni himoya qilishni murakkablashtiradi, chunki bunday obyektlarni nusxalash va tarqatish juda osonlashadi.

Shu sababli, mualliflik huquqi obyektlarining zamonaviy shakllarini hisobga olgan holda ularni himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, mulkiy huquqlarning buzilishi bilan bog'liq holatlarda tovon undirish instituti muhim ahamiyat kasb etadi.

Mualliflik huquqlarini buzish va fuqarolik-huquqiy javobgarlik

Mualliflik huquqlarini buzish deganda muallif yoki boshqa huquq egasining rozilgisiz uning asaridan foydalanish, uni tarqatish yoki undan boshqa shaklda foydalanish orqali uning eksklyuziv huquqlariga tajovuz qilish tushuniladi. Mualliflik huquqi tizimining asosiy tamoyillaridan biri shundan iboratki, asardan foydalanish faqat huquq egasining ruxsati asosida amalga oshirilishi lozim. Shu bois har qanday ruxsatsiz foydalanish huquqbuzarlik sifatida baholanadi.

Amaldagi qonunchilikda mualliflik huquqi obyektlaridan foydalanishning turli shakllari aniq belgilab berilgan bo'lib, ularni buzish ham turlicha ko'rinishda namoyon bo'ladi. Eng ko'p uchraydigan huquqbuzarlik shakllariga quyidagilar kiradi:

- asarni noqonuniy ko'paytirish (reproduksiya);
- asar nusxalarini ruxsatsiz tarqatish;
- asarni ommaga yetkazish (internet orqali joylashtirish);
- asarni qayta ishlash yoki o'zgartirish;
- boshqa shaxs nomidan asarni e'lon qilish (plagiat).

Raqamli texnologiyalar rivoji bilan ushbu huquqbuzarlik shakllari yanada kengayib bormoqda. Xususan, internet orqali fayllarni ulashish, ijtimoiy tarmoqlarda kontentni ruxsatsiz tarqatish, platformalarda mualliflik obyektlarini joylashtirish kabi holatlar huquqiy jihatdan murakkab baholanishni talab etadi.

Mualliflik huquqlarini buzganlik uchun fuqarolik-huquqiy javobgarlik umumiy fuqarolik-huquqiy javobgarlik qoidalari asosida yuzaga keladi. Ushbu javobgarlikni qo'llash uchun odatda quyidagi elementlarning mavjudligi talab etiladi:

- huquqbuzarlikning mavjudligi;
- zarar yetkazilganligi;
- huquqbuzarlik va zarar o'rtasida sababiy bog'liqlik;
- huquqbuzarning aybi.

Huquqbuzarlik — bu muallifning mutlaq huquqlarini buzuvchi harakat yoki harakatsizlikdir. Zarar esa muallif yoki huquq egasining mulkiy manfaatlariga yetkazilgan salbiy oqibat sifatida namoyon bo'ladi. Biroq intellektual mulk sohasida javobgarlikning o'ziga xos jihatlari mavjud. Xususan, ayrim hollarda huquqbuzarlik faktining o'zi yetarli bo'lib, zarar miqdorini aniq isbotlash talab etilmasligi mumkin. Bu ayniqsa kompensatsiya undirish institutida yaqqol namoyon bo'ladi.

Fuqarolik-huquqiy javobgarlikning asosiy maqsadi buzilgan huquqni tiklash va jabrlanuvchining mulkiy manfaatlarini qoplashdan iborat. Shu bilan birga, u preventiv funksiyani ham bajaradi, ya'ni kelgusida bunday huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Mualliflik huquqlarini buzganlik uchun javobgarlik turli subyektlarga yuklatilishi mumkin. An'anaviy yondashuvga ko'ra, huquqbuzarlikni sodir etgan shaxs javobgar hisoblanadi. Biroq zamonaviy sharoitda subyektlar doirasi kengayib bormoqda.

Birinchi navbatda, javobgarlik jismoniy shaxslarga yuklatiladi. Masalan, asarni noqonuniy ko'chirib, uni tarqatgan shaxs bevosita huquqbuzar hisoblanadi.

Ikkinchi guruh — yuridik shaxslar. Masalan, nashriyotlar, televideniye tashkilotlari yoki internet platformalari mualliflik huquqlarini buzgan taqdirda, ular ham fuqarolik-huquqiy javobgarlikka tortilishi mumkin. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, javobgarlik huquqiy tizimning muhim elementi sifatida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Zamonaviy sharoitda alohida e'tibor platforma operatorlariga qaratilmoqda. Ular bevosita huquqbuzar bo'lmashligi mumkin, biroq noqonuniy kontentni joylashtirish va tarqatish uchun texnik imkoniyat yaratadi. Shu sababli, ularning javobgarligi masalasi huquqshunoslikda eng muhokamali yo'nalishlardan biriga aylangan.

Raqamli muhit mualliflik huquqlarini buzish mexanizmlarini tubdan o'zgartirib yubordi. An'anaviy huquqbuzarliklarda odatda ikki tomon — huquqbuzar va huquq egasi ishtirok etgan bo'lsa, zamonaviy muhitda bu tizim ko'p subyektli shaklga ega bo'lmoqda.

Internet muhitida huquqbuzarliklarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- tezkorlik (kontent juda tez tarqaladi);
- anonimlik (huquqbuzarni aniqlash qiyin);
- global xarakter (huquqbuzarlik bir nechta yurisdiksiyani qamrab oladi).

Bundan tashqari, sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi mualliflik huquqlarini buzish bilan bog'liq yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Masalan, AI tomonidan yaratilgan kontent boshqa asarlarga o'xshash bo'lishi yoki ularni takrorlashi mumkin. Bunday holatda javobgarlikni aniqlash murakkablashadi.

Ayrim ilmiy qarashlarga ko'ra, internet muhitida intellektual mulk huquqlarini himoya qilish an'anaviy modelga to'liq mos kelmaydi, chunki global tarmoq kontentning erkin tarqalishini rag'batlantiradi. Shu bois, mavjud javobgarlik mexanizmlarini zamonaviy sharoitga moslashtirish zarur.

Mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni himoya qilish usullari

Fuqarolik huquqida subyektiv huquqlarni himoya qilish universal tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillar mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni himoya qilishda ham qo'llaniladi. Fuqarolik-huquqiy himoya usullari buzilgan huquqni tiklash, huquqbuzarlik oqibatlarini bartaraf etish hamda huquq egasining manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan.

Umumiy himoya usullariga quyidagilar kiradi:

- huquqni tan olish;
- buzilgan holatni tiklash;
- huquqbuzarlikni to'xtatish;
- zararlarni qoplash;
- ma'naviy zarar undirish.

Mazkur usullar universal xarakterga ega bo'lib, ular intellektual mulk huquqlariga nisbatan ham qo'llaniladi. Shu bilan birga, mualliflik huquqi sohasida ushbu usullar o'ziga xos xususiyatlarga ega. Xususan, bu sohada huquq buzilishi ko'pincha nomoddiy obyektlar bilan bog'liq bo'lgani sababli, buzilgan holatni tiklash har doim ham to'liq amalga oshirilmasligi mumkin.

Masalan, asar internet tarmog'ida noqonuniy joylashtirilgan bo'lsa, uni butunlay yo'q qilish deyarli imkonsiz bo'lishi mumkin. Shu bois, himoya choralarining samaradorligi ko'pincha boshqa vositalar, jumladan, tovon undirish bilan bog'liq holda ta'minlanadi.

Mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni himoya qilishda umumiy fuqarolik-huquqiy usullardan tashqari maxsus choralar ham qo'llaniladi. Ushbu choralar aynan intellektual mulk obyektlarining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib ishlab chiqilgan.

Mualliflik huquqi buzilgan hollarda huquq egasi quyidagi talablarni qo'yishi mumkin:

- buzilgan huquqni tiklash;
- huquqbuzarlikni to'xtatish;

- huquqbuzarlik sodir etilgan obyektlarni olib qo'yish;
- noqonuniy nusxalarni yo'q qilish;
- sud qarorini e'lon qilish orqali huquqni tiklash.

Mazkur choralar huquqbuzarlik oqibatlarini bartaraf etish bilan birga, uning kelgusida takrorlanishining oldini olishga xizmat qiladi.

Qonunchilikda asarlarni barchaning e'tiboriga yetkazish, ularni ko'paytirish, tarqatish kabi harakatlar huquq egasining roziligi bilan amalga oshirilishi shartligi belgilangan. Demak, ushbu talab buzilganda, maxsus himoya choralari qo'llash uchun huquqiy asos yuzaga keladi.

Mualliflik huquqlarini himoya qilishning asosiy mexanizmlaridan biri sud tartibida himoya qilish hisoblanadi. Huquq egasi sudga murojaat qilib, o'z buzilgan huquqlarini tiklashni talab qilish huquqiga ega.

Sud orqali himoya qilish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- da'vo arizasi kiritish;
- huquqbuzarlikni aniqlash;
- zararni undirish;
- noqonuniy harakatlarni taqiqlash.

Sud jarayonida huquq egasi quyidagilarni isbotlashi lozim:

- huquqning mavjudligini;
- huquqbuzarlik faktini;
- zarar yetkazilganligini (agar tovon undirish talab qilinsa).

Biroq amaliyotda zarar miqdorini aniqlash va isbotlash murakkab jarayon hisoblanadi. Shu sababli, sudlar ko'pincha kompensatsiya undirish mexanizmidan foydalanadi, bunda zarar miqdorini aniqlash talab qilinmaydi.

Mualliflik huquqlarini himoya qilish faqat sud orqali emas, balki ma'muriy tartibda ham amalga oshirilishi mumkin. Amaliyotda vakolatli davlat organlari tomonidan huquqbuzarlik holatlari aniqlanib, ular bo'yicha xulosa beriladi. Bu esa keyinchalik sud jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'muriy mexanizmlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- huquqbuzarlikni aniqlash;
- ekspertiza o'tkazish;
- noqonuniy mahsulotlarni aniqlash va olib qo'yish.

Bunday mexanizmlar huquqbuzarlikni tezkor aniqlash va uni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi.

Mualliflik huquqlarini himoya qilish usullari alohida-alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda qo'llaniladi. Masalan, huquqbuzarlikni to'xtatish chorasini qo'llash bilan birga zararlarni undirish talabi ham qo'yilishi mumkin.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mualliflik huquqlarini samarali himoya qilish uchun bir nechta usullarni kompleks tarzda qo'llash zarur. Ayniqsa, mulkiy huquqlar buzilganda tovon undirish eng muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Shu nuqtai nazardan, mualliflik huquqlarini himoya qilish tizimida tovon undirish instituti markaziy o'rin egallaydi. U nafaqat buzilgan huquqni tiklash, balki huquqbuzarning noqonuniy faoliyatdan olgan foydasini qoplash va kelgusida bunday holatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Tovon undirishning fuqarolik-huquqiy mohiyati

Fuqarolik huquqida tovon undirish buzilgan huquqni tiklashning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. U huquqbuzarlik natijasida jabrlanuvchiga yetkazilgan mulkiy zararni qoplashga qaratilgan bo'lib, fuqarolik-huquqiy javobgarlikning klassik shakli sifatida e'tirof etiladi.

Mualliflik huquqi sohasida tovon undirish muallifning mulkiy manfaatlarini tiklashda alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki intellektual faoliyat natijalari ko'pincha iqtisodiy qiymatga ega bo'lib, ularni noqonuniy ekspluatatsiya qilish muallifga real zarar yetkazadi.

Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, zararlarni qoplash muallifning mulkiy huquqlarini himoya qilishning asosiy va eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, tovon undirish nafaqat tiklovchi (kompensator), balki preventiv funksiyani ham bajaradi.

Zarar fuqarolik huquqida ikki asosiy elementdan iborat:

- real zarar (actual damage);
- boy berilgan foyda (lost profit).

Real zarar deganda muallifning mol-mulkiga bevosita yetkazilgan zarar tushuniladi. Boy berilgan foyda esa huquqbuzarlik bo'lmaganida muallif olishi mumkin bo'lgan daromadni anglatadi.

Mualliflik huquqi sohasida aynan boy berilgan foydani aniqlash eng murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Chunki ijodiy mahsulotlarning bozor qiymati ko'pincha subyektiv omillarga bog'liq bo'ladi. Iqtisodiy yondashuvlarga ko'ra, zarar miqdorini aniqlashda turli metodlar qo'llaniladi, jumladan:

- xarajat yondashuvi;
- taqqoslash yondashuvi;
- foyda yondashuvi.

Mazkur yondashuvlar zarar miqdorini imkon qadar adolatli aniqlashga xizmat qiladi, biroq amaliyotda ularni qo'llash ko'pincha murakkablik tug'diradi.

Zamonaviy huquqiy tizimlarda zararlarni qoplash bilan bir qatorda kompensatsiya undirish instituti ham keng qo'llaniladi. Kompensatsiya — bu huquqbuzarlik faktiga asoslangan holda, zarar miqdorini aniq isbotlamasdan undiriladigan pul summasidir.

Qiyosiy-huquqiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Rossiya va Xitoy qonunchiligida kompensatsiya instituti alohida ahamiyatga ega. Ushbu davlatlarda kompensatsiya:

- mustaqil himoya usuli sifatida e'tirof etiladi;
- zararlarni qoplashga muqobil hisoblanadi;
- faqat eksklyuziv huquqlarni himoya qilishda qo'llaniladi.

Shuningdek, ushbu tizimlarda muhim qoidaga amal qilinadi, ya'ni kompensatsiya va zararlarni bir vaqtning o'zida undirish mumkin emas.

Bu esa huquq egasiga o'ziga qulayroq himoya usulini tanlash imkonini beradi.

Kompensatsiyaning huquqiy tabiati ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi.

Birinchi yondashuvga ko'ra, kompensatsiya — bu zararlarni qoplashning o'ziga xos shakli bo'lib, uning asosiy vazifasi jabrlanuvchining mulkiy manfaatlarini tiklashdan iborat.

Ikkinchi yondashuv esa kompensatsiyani jazolovchi (penal) choraga yaqinlashtiradi. Bu qarashga ko'ra, kompensatsiya huquqbuzarga qo'shimcha moliyaviy yuk yuklash orqali uning kelgusida huquqbuzarlik sodir etishining oldini olishga qaratilgan.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki:

- Rossiya amaliyotida kompensatsiya ikki funksiyani uyg'unlashtiradi (kompensator + jazolovchi);

• Xitoy qonunchiligida esa ayrim hollarda kompensatsiyaning jazolovchi funksiyasi ustunlik qiladi.

Mazkur dual xarakter kompensatsiyaning fuqarolik-huquqiy javobgarlik tizimidagi o'ziga xos o'rnini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasida mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni himoya qilish tizimida zararlarni qoplash muhim o'rin tutadi. Huquq egasi o'z huquqlari buzilgan taqdirda sud orqali zararlarni undirishni talab qilish huquqiga ega.

Biroq amaliyotda zarar miqdorini aniqlash va isbotlash bilan bog'liq muammolar mavjud. Bu esa kompensatsiya institutini rivojlantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Qiyosiy-huquqiy tahlil shuni ko'rsatadiki, xorijiy davlatlar tajribasini hisobga olgan holda:

- kompensatsiya mexanizmini kengaytirish;
- zarar isbotini soddalashtirish;
- sud amaliyotini bir xillashtirish kabi yo'nalishlarda islohotlar o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

O'tkazilgan qiyosiy tahlil quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Birinchiidan, tovon undirish barcha huquqiy tizimlarda mualliflik huquqlarini himoya qilishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Ikkinchiidan, kompensatsiya instituti zararlarni qoplashga muqobil mexanizm sifatida tobora keng qo'llanilmoqda.

Uchinchiidan, zamonaviy huquqiy tizimlarda kompensatsiya ikki funksiyani — tiklovchi va jazolovchi funksiyalarni bajaradi.

To'rtinchiidan, O'zbekiston qonunchiligini takomillashtirishda xorijiy tajribani hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Raqamli muhitda tovon undirishning dolzarb muammolari va huquqiy takomillashtirish yo'llari

Zamonaviy axborot texnologiyalari rivoji mualliflik huquqlarini amalga oshirish va himoya qilish mexanizmlarini tubdan o'zgartirib yubordi. Internet tarmog'i orqali kontentni yaratish, nusxalash va tarqatish jarayonlari nihoyatda soddalashdi. Natijada mualliflik huquqlarini buzish holatlari keng ko'lamli va tizimli tus olmoqda.

Raqamli muhitda huquqbuzarliklarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- kontentning tezkor va cheksiz ko'paytirilishi;
- huquqbuzarliklarning anonim tarzda amalga oshirilishi;
- huquqbuzarliklarning transchegaraviy xarakterga ega bo'lishi;
- noqonuniy kontentni to'liq nazorat qilishning murakkabligi.

Ayrim ilmiy qarashlarga ko'ra, global internet muhitining o'zi intellektual mulk huquqlarini klassik tushunishda qo'llashni qiyinlashtiradi, chunki unda axborotning erkin tarqalishi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, mualliflik huquqlarini himoya qilishning an'anaviy mexanizmlari raqamli muhitda har doim ham samarali natija bermaydi.

Mualliflik huquqlari buzilganda tovon undirish amaliyotida qator muammolar yuzaga keladi. Ular, asosan, quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

Birinchiidan, zarar miqdorini aniqlash muammosi. Mualliflik huquqi obyektlari nomoddiy xarakterga ega bo'lgani sababli, ularning iqtisodiy qiymatini aniqlash murakkab hisoblanadi. Ayniqsa, boy berilgan foydani hisoblash subyektiv omillarga bog'liq bo'ladi.

Ikkinchiidan, sababiy bog'liqlikni isbotlash

Huquqbuzarlik va zarar o'rtasidagi bevosita sababiy bog'liqlikni aniqlash ham ko'plab holatlarda qiyinchilik tug'diradi. Masalan, internet orqali noqonuniy tarqatilgan asar muallifga qanchalik darajada zarar yetkazganini aniqlash murakkabdir.

Uchinchiidan, huquqbuzarni aniqlash muammosi. Raqamli muhitda huquqbuzarlar ko'pincha anonim bo'lib, ularni aniqlash va javobgarlikka tortish qiyinlashadi.

To'rtinchiidan, sud amaliyotining yetarli darajada shakllanmaganligi. Mazkur sohada yagona va barqaror sud amaliyoti hali to'liq shakllanmaganligi sababli, bir xil turdagi ishlar bo'yicha turlicha qarorlar qabul qilinishi mumkin.

Raqamli muhitda mualliflik huquqlarini buzish jarayonida platformalar muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy tarmoqlar, video hosting xizmatlari va boshqa onlayn platformalar noqonuniy kontentni tarqatish uchun asosiy infratuzilma hisoblanadi.

Platformalar bevosita huquqbuzar bo'lmasligi mumkin, biroq ular:

- kontentni joylashtirish;
- uni ommaga yetkazish;
- undan daromad olish jarayonlarida ishtirok etadi.

Shu sababli, ularning javobgarligi masalasi huquqshunoslikda keng muhokama qilinmoqda. Zamonaviy yondashuvlarga ko'ra, platformalar javobgarligi quyidagi mezonlarga asoslanadi:

- huquqbuzarlik haqida xabardorlik;
- uni bartaraf etish imkoniyati;
- nazorat darajasi.

Mazkur mezonlar asosida platformalarga nisbatan fuqarolik-huquqiy choralar, jumladan, tovon undirish qo'llanishi mumkin.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi mualliflik huquqlarini himoya qilish tizimi oldiga yangi muammolarni qo'ymoqda. Al yordamida yaratilgan kontent ko'pincha mavjud asarlarga asoslanadi, bu esa mualliflik huquqlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Biroq, sun'iy intellekt huquq subyektini sifatida tan olinmaganligi sababli, javobgarlikni aniqlash murakkablashadi. Bunday holatlarda javobgarlik:

- dastur yaratuvchiga;
- foydalanuvchiga;
- platforma operatoriga yuklatilishi mumkin.

Mazkur masala hozirgi huquqiy tizimlarda to'liq hal etilmagan bo'lib, u alohida ilmiy tadqiqotlarni talab etadi.

Yuqoridagi muammolarni hisobga olgan holda, mualliflik huquqlarini himoya qilish va tovon undirish institutini takomillashtirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

Birinchiidan, zarar miqdorini aniqlash mexanizmlarini soddalashtirish zarur. Bu borada kompensatsiya institutini kengroq qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchiidan, platformalar javobgarligini aniq huquqiy mezonlar asosida belgilash lozim.

Uchinchiidan, raqamli muhitda huquqbuzarliklarni aniqlash va oldini olish bo'yicha zamonaviy texnologik vositalarni joriy etish zarur.

To'rtinchidan, sud amaliyotini bir xillashtirish va yagona yondashuvni shakllantirish muhimdir.

Beshinchidan, sun'iy intellekt bilan bog'liq huquqiy munosabatlarni tartibga solish bo'yicha alohida normativ bazani ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Raqamli muhit mualliflik huquqlarini buzish shakllarini murakkablashtirgan bo'lsa-da, fuqarolik-huquqiy javobgarlik, xususan, tovon undirish instituti ushbu huquqlarni himoya qilishning asosiy vositasi bo'lib qolmoqda.

Shu bilan birga, zamonaviy sharoitda mazkur institutni takomillashtirish, uni yangi texnologik realiyalarga moslashtirish zarurati yuzaga kelmoqda. Qiyosiy-huquqiy tahlil natijalari esa ushbu yo'nalishda samarali huquqiy yechimlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mualliflik huquqi va turdosh huquqlar zamonaviy fuqarolik huquqi tizimida muhim o'rin tutadi hamda ularni samarali himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish zarurati tobora ortib bormoqda. Intellektual faoliyat natijalarining iqtisodiy qiymati ortib borayotgan bir sharoitda ularni noqonuniy foydalanishdan himoya qilish fuqarolik-huquqiy tartibga solishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot davomida mualliflik huquqi va turdosh huquqlarning fuqarolik-huquqiy tabiati tahlil qilinib, ularning asosini eksklyuziv (mutlaq) huquqlar tashkil etishi, mazkur huquqlar esa faqat huquq egasining roziligi bilan amalga oshirilishi lozimligi asoslab berildi. Ushbu huquqlar buzilganda fuqarolik-huquqiy javobgarlik yuzaga keladi va u, avvalo, buzilgan huquqni tiklash hamda huquq egasining mulkiy manfaatlarini qoplashga qaratiladi.

Mualliflik huquqlarini himoya qilish usullari tizimli tahlil qilinar ekan, ularning umumiy va maxsus shakllari o'zaro bog'liq holda qo'llanilishi aniqlangan. Bunda tovon undirish instituti markaziy o'rin egallab, u muallifning mulkiy manfaatlarini tiklashning eng muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, zarar miqdorini aniqlashdagi murakkabliklar kompensatsiya institutining ahamiyatini oshirmoqda.

Qiyosiy-huquqiy tahlil natijalari Rossiya va Xitoy qonunchiligida kompensatsiya instituti mustaqil himoya usuli sifatida keng qo'llanilishini ko'rsatdi. Mazkur tizimlarda kompensatsiya zararlarni qoplashga muqobil vosita bo'lib, u huquqbuzarlik faktining o'zi asosida qo'llanilishi mumkinligi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, kompensatsiyaning huquqiy tabiati ikki tomonlama — tiklovchi va jazolovchi xarakterga ega ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqot davomida raqamli muhitda mualliflik huquqlarini buzishning o'ziga xos xususiyatlari aniqlanib, ularning asosiy muammolari sifatida huquqbuzarlarni aniqlash qiyinligi, zarar miqdorini hisoblash murakkabligi hamda huquqbuzarliklarning transchegaraviy xarakteri ko'rsatib o'tildi. Bundan tashqari, platformalar va sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi fuqarolik-huquqiy javobgarlikni aniqlashda yangi yondashuvlarni talab etishi asoslandi.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi ilmiy xulosalar va takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, mualliflik huquqlarini himoya qilish tizimida tovon undirish instituti yetakchi vosita sifatida mustahkamlanishi lozim.

Ikkinchidan, zarar miqdorini aniqlash va isbotlash bilan bog'liq murakkabliklarni kamaytirish maqsadida kompensatsiya institutini milliy qonunchilikda kengroq qo'llash zarur.

Uchinchidan, raqamli muhitda faoliyat yurituvchi platformalar javobgarligini aniq huquqiy mezonlar asosida belgilash lozim.

To'rtinchidan, sun'iy intellekt bilan bog'liq huquqiy munosabatlarni tartibga solish bo'yicha alohida yondashuvlar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, sud amaliyotini bir xillashtirish va huquqni qo'llashda yagona yondashuvni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni himoya qilish tizimini takomillashtirish zamonaviy raqamli jamiyat sharoitida dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Mazkur yo'nalishda qiyosiy-huquqiy tajribani hisobga olish hamda milliy qonunchilikni izchil rivojlantirish orqali samarali huquqiy mexanizmlarni shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.
2. O'zbekiston Respublikasi "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonuni.

Ilmiy adabiyotlar

4. Rabets A. P. Kompensatsiya za narusheniye isklyuchitel'nogo prava na tovarnyy znak: sravnitel'nyy analiz zakonodatel'stva Rossii i KNR // Aziatsko-Tikhookeanskiy region: ekonomika, politika, pravo. 2021. № 2.
5. Nemesh P., Leyba E., Fennysh V. Damage Compensation as the Way of Protection of Authors' Property Rights: The Economic and Legal Aspect // Baltic Journal of Economic Studies. 2018. Vol. 4, No. 2.
6. Simpson H. Intellectual Property: Your Right to Compensation. 1999.
7. Yuldasheva S. R. Liability of Legal Entities in Intellectual Property Law // Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. 2024.
8. Levchenko A. I. Civil Liability for Harm Caused by Artificial Intelligence. 2022.
9. Trokhov M. S., Koloskova O. A., Glazov I. D. Civil Law Regulation of Artificial Intelligence in the Russian Federation. 2023.
10. Morri F. Civil Liability for Infringement of Intellectual and Industrial Property Rights. Springer, 2026.

Xalqaro va qo'shimcha manbalar

11. WIPO. An International Guide to Patent Case Management for Judges. Geneva, 2025.
12. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council (E-Commerce Directive).
13. Regulation (EU) 2022/2065 (Digital Services Act).